

Procesowe i materialne aspekty ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie – część I

Procedural and material aspects of the protection of the rights of a person subject to proceedings for legal incapacitation – Part I

Małgorzata Manowska¹, Piotr Gałęcki²

¹Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

²Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Klinika Psychiatrii Dorosłych

Summary

The aim and effect of the procedure for legal incapacitation is to ensure the widest possible social integration and the widest possible autonomy of the incapacitated person; the procedure should provide the disabled person with full procedural guarantees enabling him or her to have a fair hearing and to make an equitable decision, not only regarding the issue of incapacitation, but also on the revocation of the incapacitation or on a change in the type of incapacitation. In the first part of the paper, we presented the problem of legal incapacitation, answered questions about who could initiate the proceedings for legal incapacitation, who could be a participant of such proceedings, whether issuing a certificate of health condition is a necessity, and we presented the procedural aspect of protecting the rights of a person against whom proceedings for incapacitation are pending.

Słowa klucze: ubezwłasnowolnienie, ochrona praw, zdrowie psychiczne

Key words: legal incapacitation, protection of rights, mental health

Wprowadzenie

Instytucja ubezwłasnowolnienia jest obok przysposobienia kolejnym środkiem w istotny sposób ingerującym w prawo człowieka do samostanowienia i wolności, który

---

Udział poszczególnych autorów w powstawaniu pracy: Małgorzata Manowska – koncepcja pracy, przygotowanie manuskryptu, wybór piśmiennictwa, opracowanie merytoryczne; Piotr Gałęcki – przygotowanie ostatecznej wersji pracy do druku, korekta językowa.

wywołuje daleko idące skutki prawne dla jednostki. Z tych względów, niezależnie od rodzaju ubezwłasnowolnienia (częściowe, całkowite), postępowanie w tego rodzaju sprawach powinna cechować szczególna troska o zapewnienie właściwych gwarancji procesowych osobie, która miałaby być ubezwłasnowolniona. Środki, jakie powinny być zastosowane w tym zakresie, muszą uwzględniać fakt, że osoba, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, może mieć ograniczone możliwości w podejmowaniu obrony i realizacji swoich praw procesowych. Mogą to być ograniczenia wynikające tak z deficytów zdrowia fizycznego, jak i psychicznego. Dlatego też środki prawne służące należytemu zapewnieniu gwarancji procesowych osób, wobec których toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, powinny być dostosowane do ich szczególnej sytuacji zdrowotnej.

Sposób ukształtowania środków prawnych służących ochronie praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, powinien uwzględniać przede wszystkim zasady i wytyczne wyrażone w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych [1]. Konwencja ta w art. 1 zalicza do osób niepełnosprawnych osoby z długotrwale obniżoną sprawnością fizyczną, intelektualną lub sensoryczną, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać ich pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi obywatelami. Bardzo istotne (z punktu widzenia postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie) zasady wyrażone w Konwencji gwarantują osobom niepełnosprawnym poszanowanie ich godności osobistej, autonomii (w tym swobody dokonywania własnych wyborów) i niezależności, a także prawo do pełnego i efektywnego uczestnictwa w życiu społecznym i integracji społecznej (art. 3, art. 13), prawo do uznania osób niepełnosprawnych za podmioty osobowe wobec prawa oraz prawo posiadania takiej samej zdolności prawnej we wszystkich aspektach życia jak inni obywatele (art. 12 ustęp 1 i 2).

Najistotniejszą z tych zasad jest obowiązek zapewnienia przez Państwa – Strony instrumentów ochronnych gwarantujących, że środki i działania odnoszące się do korzystania przez osoby niepełnosprawne ze zdolności prawnej będą podejmowane w poszanowaniu praw, woli i preferencji danej osoby, zapobiegną konfliktowi interesów i wywieraniu nieuzasadnionego wpływu, będą proporcjonalne i dopasowane do okoliczności, w jakich dana osoba się znajduje, będą stosowane w możliwie krótkim okresie oraz będą podlegać regularnej rewizji przez kompetentny i bezstronny organ lub władze sądownicze. Instrumenty te powinny być proporcjonalne do stopnia, w jakim wyżej wymienione działania i środki oddziałują na prawa i interesy konkretnej osoby (art. 12). Państwa – Strony zobowiązały się także w Konwencji do zagwarantowania osobom niepełnosprawnym skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości na równych zasadach z innymi obywatelami, w tym przez zapewnienie dostosowania proceduralnych (art. 13).

Środki prawne służące ochronie praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, stosowane są na każdym etapie tego postępowania. Do ich pewnej modyfikacji doszło na skutek nowelizacji wprowadzonej w 2007 roku w odpowiedzi na zastrzeżenia zgłoszone przez Rzecznika Praw Obywatelskich w zakresie ukształtowania procedury w sprawach o ubezwłasnowolnienie [2].

Kto może wszcząć postępowanie o ubezwłasnowolnienie

Ochrona na pierwszym etapie postępowania o ubezwłasnowolnienie obejmuje moment jego wszczęcia i wyraża się w ograniczeniu kręgu osób legitymowanych do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie, jak również w konieczności przedstawienia sądowi stosownego świadectwa lekarskiego wydanego przez lekarza psychiatrę lub opinii psychologicznej, czy też zaświadczenia poradni przeciwalkoholowej bądź zaświadczenia z poradni leczenia uzależnień.

Krąg osób uprawnionych do wszczęcia postępowania o ubezwłasnowolnienie uzależniony jest od tego, czy osoba, która ma być ubezwłasnowolniona, ma przedstawiciela ustawowego, czy też nie. W pierwszym wypadku do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie uprawniony jest przedstawiciel ustawowy, z wyłączeniem krewnych (art. 545 par. 2 k.p.c.) [3]. Sytuacja taka może dotyczyć osoby małoletniej bądź osoby, która jest ubezwłasnowolniona częściowo, a wniosek obejmuje ubezwłasnowolnienie całkowite.

Do krewnych uprawnionych do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie ustawodawca zaliczył małżonka osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, jej krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo (art. 545 par. 1 pkt 1 i 2 k.p.c.) [3]. W każdym wypadku wnioskodawcą w sprawie o ubezwłasnowolnienie może być prokurator i Rzecznik Praw Obywatelskich.

Jedyną osobą, która ma „pierwszeństwo” w złożeniu wniosku o ubezwłasnowolnienie, jest przedstawiciel ustawowy. W wypadku pozostałych osób uprawnionych brak jest jakiegokolwiek hierarchii w tym zakresie (pomijając prokuratora i Rzecznika Praw Obywatelskich).

Przedstawiona regulacja stanowi istotne odstępstwo od zasady wyrażonej w art. 510 par. 1 k.p.c., który stanowi, że zainteresowanym w sprawie jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania [3]. Definicja „zainteresowanego” obejmuje natomiast również osobę, która składa wniosek o wszczęcie postępowania nieprocesowego. Z jednej strony w wypadku postępowania o ubezwłasnowolnienie sam interes prawny w jego wszczęciu nie jest zatem wystarczający [4]. Z drugiej strony krąg osób, które mają być uczestnikami już wszczętego postępowania o ubezwłasnowolnienie, został określony ex lege w art. 546 k.p.c. Są to: osoba, której dotyczy wniosek, jej przedstawiciel ustawowy, małżonek osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, prokurator oraz osoba, która wszczęła postępowanie [3]. Oceniając powyższe regulacje, łatwo zauważyć, że art. 545 k.p.c. nie uwzględnia samej osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, a znów krąg uczestników postępowania określony w art. 546 k.p.c. jest węższy niż wskazany w art. 545 k.p.c. krąg ewentualnych wnioskodawców.

Wywołuje to dwie wątpliwości. Po pierwsze, czy osoba, która miałaby zostać ubezwłasnowolniona, może samodzielnie złożyć wniosek o wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie? Po drugie, czy uczestnikami postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie mogą być inne osoby niż wymienione w art. 546 k.p.c.?

Jeśli chodzi o pierwsze zagadnienie, to nie zostało ono jednoznacznie rozstrzygnięte w orzecznictwie. Za takim poglądem opowiedział się np. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 20 października 1965 r. [5], Sąd Apelacyjny w Łodzi w postanowieniu

z dnia 25 marca 2014 r. [6], a także Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu wyroku z dnia 7 marca 2007 r. [7]. Przeciwny pogląd wyrażony został w uzasadnieniu uchwały 7 sędziów SN z dnia 10 listopada 1969 r. [8] oraz w wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 15 lutego 2008 r. [9]. W doktrynie natomiast za przeważające można uznać stanowisko, że osobie, która ma być ubezwłasnowolniona, przysługuje legitymacja do wszczęcia postępowania o ubezwłasnowolnienie [10–21]. Przeciwny pogląd wyrazili: Staniszewski [22], Górski [23] oraz Rybski [24].

Pogląd taki nie znajduje mocnego oparcia w wykładni logicznej. Skoro bowiem w art. 545 k.p.c. nie wskazano osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, jako legitymowanej do złożenia wniosku, natomiast wskazano ją w art. 546 wśród kręgu uczestników postępowania, to przepis art. 545 k.p.c. nie powinien być interpretowany rozszerzająco. Przesądzająca jednak w tym wypadku powinna być wykładnia celowościowa, wskazująca, że jeśli osoba, która ma być ubezwłasnowolniona, sama dostrzega konieczność wszczęcia postępowania w tym przedmiocie, to należy przyznać jej to prawo w pełnym zakresie, a więc także wraz z groźbą sankcji ukarania grzywną, gdyby taki wniosek złożyła lekkomyślnie lub w złej wierze.

Przeciwno powyższej wykładni celowościowej nie stoi na przeszkodzie brzmienie art. 559 par. 3 k.p.c. [3]. Przepis ten wyraźnie uprawnia osobę, która uprzednio została ubezwłasnowolniona, do samodzielnego wystąpienia z wnioskiem o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia, bez czego osoba taka (jako nieposiadająca zdolności do czynności procesowych) mogłaby działać wyłącznie przez przedstawiciela ustawowego. Takie ograniczenie nie dotyczy natomiast, co do zasady, osoby, która dopiero składa wniosek o ubezwłasnowolnienie. Bardziej problematyczne jest, czy osoba, która już ma przedstawiciela ustawowego (małoletnia bądź ubezwłasnowolniona częściowo), także może samodzielnie wystąpić do sądu o orzeczenie ubezwłasnowolnienia całkowitego. Możliwość taką w świetle powyższych rozważań należy odrzucić. Osobie takiej nie przysługuje ogólna zdolność do czynności procesowych i brak jest przepisu szczególnego, który przyznawałby taką zdolność w ściśle określonym zakresie. Ustawodawca wyszedł tu z założenia, że zmiana ubezwłasnowolnienia z częściowego na całkowite nie służy polepszeniu sytuacji osoby ubezwłasnowolnionej i dlatego decyzja w tej kwestii pozostawiona została przedstawicielowi ustawowemu. W szczególnych sytuacjach, gdy brak ubezwłasnowolnienia całkowitego zagrażałby bezpieczeństwu osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, a przedstawiciel ustawy tej osoby pozostawałby bierny, należałoby zawiadomić sąd opiekuńczy lub prokuratora.

Kto może być uczestnikiem postępowania o ubezwłasnowolnienie

W orzecznictwie Sądu Najwyższego nie została jednoznacznie przesądzona kwestia, czy uczestnikami postępowania o ubezwłasnowolnienie, już po jego wszczęciu, mogą być wyłącznie podmioty określone w art. 546 k.p.c., czy też krąg ten jest szerszy. Według pierwszego stanowiska oprócz osób wymienionych w art. 546 par. 1 k.p.c., które z mocy prawa są uczestnikami postępowania o ubezwłasnowolnienie, uczestnikiem tego postępowania może być ponadto każdy zainteresowany w sprawie, w rozumieniu

art. 510 par. 1 k.p.c., to jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania. Do tego stanowiska przyłączyli się przedstawiciele doktryny [11–13, 15, 24–28].

Stanowisko to szeroko określa krąg podmiotów, jakie mogą brać udział w postępowaniu – muszą tylko wykazać, że (w rozumieniu art. 510 k.p.c.) wynik tego postępowania wpływa na ich sytuację prawną. Według odmiennego (odosobnionego) poglądu uczestnikami postępowania o ubezwłasnowolnienie mogą być – obok osób wymienionych w art. 546 par. 1 k.p.c., będących uczestnikami z mocy samego prawa – tylko osoby wymienione w art. 545 par. 1 pkt 2 k.p.c., uznane przez ustawodawcę za zainteresowane w rozumieniu art. 510 k.p.c. [3, 29].

Ten pogląd nie ogranicza kręgu uczestników postępowania tylko do osób wymienionych wprost w art. 546 k.p.c., ale rozszerza ten krąg z kolei wyłącznie na osoby wymienione w art. 545 k.p.c., czyli de facto rozszerza ten krąg tylko na krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo osoby, wobec której toczy się wniosek o ubezwłasnowolnienie (o ile któraś z nich nie jest wnioskodawcą i o ile wykażą interes prawny w przystąpieniu do sprawy).

Niewątpliwie art. 546 par. 1 k.p.c. wskazujący, że określone w nim osoby są uczestnikami postępowania o ubezwłasnowolnienie z mocy samego prawa, powinien być rozumiany w ten sposób, że osoby te nie muszą wykazywać interesu prawnego w przystąpieniu do sprawy. Nie mogą również zrezygnować z udziału w tym postępowaniu, uznając, że jego wynik nie wpływa na ich prawa. Nie może on być natomiast, przy zastosowaniu wykładni logicznej, rozumiany jako norma ograniczająca krąg uczestników postępowania wyłącznie do podmiotów w nim wymienionych. Tylko zatem wykładnia celowościowa mogłaby doprowadzić do skutku ograniczającego krąg uczestników postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie do osób wymienionych w art. 546 par. 1 k.p.c. oraz w art. 545 par. 1 pkt 2 k.p.c. [3]. Wykładnia taka nie została jednak przyjęta w doktrynie, jak się wydaje – ze szkodą dla ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie dotyczy najbardziej wrażliwej sfery życiowej człowieka i bezwzględnie powinno być ukierunkowane na ochronę interesu osoby, która ma zostać ubezwłasnowolniona, nie zaś na ochronę interesu osób trzecich czy urzędów [30]. Dlatego decyzja co do tego, kto ma uczestniczyć w tym postępowaniu, nie powinna być pozostawiona uznaniu sądu (nawet przy założeniu, że ocena sądu musi uwzględniać przesłankę określoną w art. 510 k.p.c.).

Zaświadczenie o stanie zdrowia

Kolejny środek ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, wyraża się w konieczności przedstawienia sądowi już we wstępnej fazie postępowania (na etapie jego wszczęcia, to jest przed doręczeniem wniosku zainteresowanym) stosownego świadectwa o stanie zdrowia psychicznego.

Zgodnie z art. 552 par. 1 k.p.c., jeżeli według wniosku ubezwłasnowolnienie ma być orzeczone z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, sąd przed zarządzeniem doręczenia wniosku zażąda (w wyznaczonym terminie) przedstawienia świadectwa lekarskiego wydanego przez lekarza psychiatrę o stanie psychicz-

nym osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, lub opinii psychologa o stopniu niepełnosprawności umysłowej tej osoby [3]. Jeżeli ubezwłasnowolnienie ma nastąpić z powodu uzależnienia od alkoholu, sąd żąda także przedstawienia zaświadczenia poradni przeciwalkoholowej, a jeżeli ubezwłasnowolnienie ma nastąpić z powodu narkomanii – zaświadczenia z poradni leczenia uzależnień. Przedstawienie powyższych zaświadczeń jest doniosłe procesowo, gdyż według art. 552 par. 2 k.p.c. sąd odrzuca wniosek o ubezwłasnowolnienie, jeżeli treść wniosku lub dołączone do wniosku dokumenty nie uprawdopodobniają istnienia choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub występowania innego rodzaju zaburzeń psychicznych. Sąd może również odrzucić rzeczony wniosek w razie niezłożenia żadanego świadectwa, opinii lub zaświadczenia, chyba że złożenie takich dokumentów nie jest możliwe [3].

Zaświadczenie, o jakim mowa w art. 552 par. 1 k.p.c., nie musi spełniać żadnych szczególnych wymagań formalnych [31]. Lekarz psychiatra, neurolog czy psycholog nie musi być biegłym sądowym. Z uwagi na to, że takie świadectwo nie może zastąpić opinii biegłych lekarzy, jaka ma być wydana już w toku postępowania, nie istnieją żadne przeszkody co do przedkładania sądowi świadectw wystawionych przez zagranicznych lekarzy, jeżeli jest to usprawiedliwione okolicznościami [31]. Zaświadczenie to powinno mieć natomiast cechę aktualności, a więc nie może dotyczyć odległego okresu w życiu osoby, wobec której złożono wniosek o ubezwłasnowolnienie. Okres ten nie został sprecyzowany, gdyż zależy to od rodzaju schorzenia, które stanowi przyczynę złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie. O ile badanie lekarskie, które przeprowadzane jest na etapie dalszego postępowania, musi pozostawać w związku z postępowaniem o ubezwłasnowolnienie, o tyle zaświadczenie lekarskie, które jest składane na wstępie postępowania i ma jedynie uprawdopodobnić zasadność złożenia wniosku, może być sporządzone na potrzeby innych postępowań sądowych bądź administracyjnych [32].

Złożenie świadectwa lekarskiego, o jakim mowa w art. 552 k.p.c., nie zastępuje badania sądowo-lekarskiego przewidzianego w art. 553 k.p.c. Z uprawnienia do odrzucenia wniosku o ubezwłasnowolnienie z uwagi na brak stosownego zaświadczenia sąd może skorzystać jedynie na wstępnym etapie postępowania, to jest jeszcze przed doręczeniem odpisu wniosku zainteresowanym osobom [33–35]. Dołączenie do wniosku zaświadczenia jest – co do zasady – obligatoryjne. Z brzmienia art. 552 par. 1 k.p.c. wynika bowiem, że sąd ma obowiązek zażądać jego złożenia przez wnioskodawcę.

Kiedy nie ma obowiązku składania zaświadczenia o stanie zdrowia

Przepis art. 552 par. 2 k.p.c. wprowadza wyjątek od obowiązku złożenia zaświadczenia uprawdopodobniającego istnienie choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub występowania innego rodzaju zaburzeń psychicznych [3]. Sąd nie może odrzucić wniosku o ubezwłasnowolnienie z powodu braku tego zaświadczenia, jeżeli jego uzyskanie przez wnioskodawcę nie jest możliwe (np. gdy osoba, której dotyczy wnioski, nie chce się poddać stosownemu badaniu) [11]. Nie oznacza to jednak, że w takim wypadku wnioskodawca nie ma obowiązku w ogóle uprawdopodobnić potrzeby wszczęcia postępowania sądowego [36]. Uprawdopodobnienie to nie musi być sformalizowane

i nie musi pozostawać w zgodzie z regułami procesowymi. Zamiast zeznań świadków mogą zostać przedstawione np. pisemne oświadczenia osób trzecich. Przepis art. 552 par. 2 k.p.c. wymaga zresztą, aby prawdopodobieństwo istnienia przesłanek prowadzących do ubezwłasnowolnienia wynikało z wniosku lub dołączonych do niego dokumentów. Skorzystanie z zeznań świadków w takiej sytuacji nie byłoby możliwe. Okoliczności uprawdopodobniające zasadność wszczęcia postępowania o ubezwłasnowolnienie mogą wynikać także np. z protokołów z innych postępowań sądowych bądź administracyjnych, czy też z dokumentów wystawionych przez różne instytucje. Należy bowiem pamiętać, że okoliczności, o jakich mowa w art. 552 par. 2 k.p.c., mają jedynie uprawdopodobnić istnienie przesłanek uzasadniających ubezwłasnowolnienie. Na tym etapie postępowania nie jest wymagane udowodnienie istnienia tych przesłanek. Aczkolwiek w wymienionym przepisie użyto alternatywy łącznej („jeżeli treść wniosku lub dołączone do wniosku dokumenty”), to jednak nie można przyjąć, że uprawdopodobnienie istnienia przesłanek uzasadniających ubezwłasnowolnienie mogłoby wynikać wyłącznie z treści wniosku [11]. Pomimo że uprawdopodobnienie jest instytucją odformalizowaną, która nie musi zachowywać reguł właściwych dla postępowania dowodowego, to nie może ograniczać się do twierdzeń osoby zainteresowanej w uprawdopodobnieniu. Odmienne wykładnia art. 552 par. 2 k.p.c. osłabiałaby ochronę praw osoby, wobec której ma się toczyć postępowanie o ubezwłasnowolnienie, a także stałaby w sprzeczności z celem instytucji ubezwłasnowolnienia – ta bowiem ma służyć nie wnioskodawcy, ale osobie, która ma zostać ubezwłasnowolniona.

Aspekt procesowy ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie

Ochrona praw osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, na dalszym etapie postępowania sądowego obejmuje dwa aspekty: aspekt procesowy oraz aspekt materialny. Ochrona procesowa polega na zapewnieniu osobie, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, szczególnej gwarancji procesowych zapewniających jej pełny dostęp do sądu i zapobiegających przypadkom orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu bez należytego rozpoznania sprawy. Należą do nich: szczególna właściwość i skład sądu, ułatwienie dostępu do pomocy prawnej z urzędu, możliwość ustanowienia doradcy tymczasowego lub kuratora procesowego, a także zapewnienie osobie, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, możliwości samodzielnego korzystania w sposób niesformalizowany ze środków prawnych (takich jak wnioski bądź środki zaskarżenia).

Zgodnie z art. 544 par. 1 k.p.c. sprawy o ubezwłasnowolnienie należą do właściwości sądów okręgowych, które rozpoznają je w składzie trzech sędziów zawodowych. Jest to wyjątek mający zapewnić rozpoznanie sprawy w pierwszej instancji przez osoby legitymujące się właściwym doświadczeniem zawodowym. Ochronie praw osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, ma służyć także obligatoryjny udział prokuratora w postępowaniu sądowym (art. 546 par. 2 k.p.c.) [3].

Kolejnym procesowym środkiem ochrony praw osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, jest zapewnienie właściwej pomocy prawnej

przez możliwość ustanowienia dla niej doradcy tymczasowego albo kuratora procesowego oraz ułatwienie dostępu do pomocy prawnej z urzędu.

Strony i uczestnicy postępowania sądowego mogą w postępowaniu cywilnym korzystać z pomocy prawnej udzielonej z urzędu. Jeśli chodzi o ogólną regułę możliwości skorzystania z pomocy prawnej z urzędu przez osoby fizyczne, to w myśl art. 117 par. 1, 2 i 5 k.p.c. pomoc taka przysługuje osobie zwolnionej od obowiązku ponoszenia kosztów sądowych, jak również osobie, z której oświadczenia wynika, że nie jest w stanie ponieść kosztów wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego bez uszczerbku dla utrzymania koniecznego swojego i rodziny (pod warunkiem, że w każdym z tych przypadków sąd uzna udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie za potrzebny). Sam zły stan majątkowy strony nie jest zatem wystarczający [3]. Osoba taka musi ponadto złożyć do sądu wniosek o ustanowienie pełnomocnika z urzędu. Udział profesjonalnego pełnomocnika w sprawie będzie z reguły potrzebny wtedy, gdy uczestnik jest nieporadny w podejmowaniu czynności procesowych samodzielnie albo sprawa jest zawiła pod kątem faktycznym oraz prawnym, a także gdy uczestnik nie potrafi wykorzystać prawnych możliwości prowadzenia sprawy prawidłowo albo też, gdy przy określonych czynnościach procesowych wyłączona jest zdolność postulacyjna strony (np. wniesienie skargi kasacyjnej) [37–39].

Odmienne reguły ustanawiania pełnomocnika z urzędu funkcjonują w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie. Zgodnie z art. 560 k.p.c. w sprawach o ubezwłasnowolnienie, o uchylenie oraz zmianę ubezwłasnowolnienia sąd może ustanowić dla osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie lub dla osoby ubezwłasnowolnionej, adwokata lub radcę prawnego z urzędu, nawet bez jej wniosku, jeżeli osoba ta ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie za potrzebny [3]. Udzielenie pomocy prawnej z urzędu uzależnione jest zatem od stanu psychicznego osoby, co do której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, nie zaś od złożenia wniosku przez taką osobę. Sąd na podstawie dostępnych w danym momencie dowodów musi dojść do przekonania, że stan zdrowia psychicznego uczestnika powoduje, iż uczestnik ten nie jest w stanie złożyć stosownego wniosku albo też nie składa go, gdyż bezkrytycznie uznaje, że nie potrzebuje pomocy prawnej profesjonalnego pełnomocnika.

W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie zachowana została przesłanka konieczności uznania przez sąd, że udział w sprawie profesjonalnego pełnomocnika jest potrzebny. Należy tu w szczególności wziąć pod uwagę przebieg postępowania, przeprowadzone na wniosek lub z urzędu dowody, aktywność uczestnika oraz jego rzeczywiste rozeznanie co do toku sprawy, czyli fakt, czy jakieś istotne okoliczności sprawy mogłyby zostać pominięte lub niedostatecznie wyjaśnione na skutek braku profesjonalnej reprezentacji [40]. Nie jest natomiast wymagana przesłanka złej sytuacji majątkowej uczestnika, powodującej, że uczestnik nie jest w stanie uiścić wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego bez uszczerbku dla utrzymania koniecznego swojego lub rodziny [11]. Przeciwny pogląd prowadziłby do nielogicznego wniosku, że osoba o dobrym stanie majątkowym może zostać pozbawiona pomocy prawnej, chociaż ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest w stanie ustanowić profesjonalnego pełnomocnika z wyboru. Instytucja określona w art. 560 k.p.c. ma natomiast służyć ochronie praw osoby,

co do której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie, bez względu na jej stan majątkowy. Możliwość ustanowienia pełnomocnika procesowego z urzędu niewątpliwie jest gwarancją zapewnienia rzetelnego procesu i zachowania równości broni [41].

Piśmiennictwo

1. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 r., na mocy rezolucji nr 61/106, ratyfikowana przez Polskę w dniu 6 września 2012 r.
2. Malczyk-Herdzina M. *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 9.05.2007 r.* W: Dolecki H, Flaga-Gieruszyńska K red. *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne (Szczecin–Niechorze, 28–30.9.2007)*. Warszawa; 2009.
3. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2018 r. Nr 155, tj. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).
4. Postanowienie SN z dnia 7 czerwca 1965 r., II CR 148/65, OSNC 1966/2/30.
5. Postanowienie SN z dnia 20 października 1965 r., II CR 273/65, OSNC 1966/7-8/124.
6. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 marca 2014 r., I ACa 985/13, OSAŁ 2014/1/3.
7. Uzasadnienie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2007 r., K 28/05, OTK – A 2007/3/24.
8. Uzasadnienie uchwały 7 sędziów SN z dnia 10 listopada 1969 r., III CZP 56/69, OSNCP 1970/7-8/118.
9. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 15 lutego 2008 r., IACa 907/07, LEX nr 399867.
10. Lubiński K. *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze; 1979.
11. Prus P. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (red. M. Manowska), t. 1 i 2, Warszawa: Wolters Kluwer; 2015.
12. Bodio J. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (red. A. Jakubecki), t. 1 i 2, Warszawa: Wolters Kluwer; 2017.
13. Gudowski E, Erciński T red. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4: *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. 5. Warszawa: Wolters Kluwer; 2016.
14. Rowiński T. *Glosa do postanowienia SN z dnia 20 października 1965 r., II CR 273/65*. PiP. 1968; 2: 326.
15. Marszałkowska-Krześ E. *Meritum. Postępowanie cywilne*. Warszawa: Wolters-Kluwer; 2017.
16. Korzan K. *Postępowanie nieprocesowe*. Warszawa: C.H. Beck; 2004.
17. Wengerek E. *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne*. Warszawa: Zrzeszenie Prawników Polskich 1998.
18. Gapska E, Studzińska J. *Postępowanie nieprocesowe*. Warszawa: Wolters-Kluwer; LEX 2015.
19. Pabin A. *Glosa do uchwały SN z dnia 28 września 2016 r., III CZP 38/16*. Palestra. 2017; 3: 109–112 (Lex Omega Akademia Premium).
20. Kindrat-Nongiesser J. *Charakter i ocena zmian przepisów w sprawie postępowania o ubezwłasnowolnienie oraz postulat de lege ferenda, AUW No 3109*. Przegląd Prawa i Administracji 2009; 79

21. Lubiński K. *Podmioty legitymowane do zgłoszenia wniosku o wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie*. Palestra 1973; 9: 32–33.
22. Staniszewski R. *Glosa do postanowienia SN z dnia 20 października 1965 r., II CR 273/65*. NP. 1967; 2: 290.
23. Górski A. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (red. H. Dolecki, T. Wiśniewski). Warszawa: Wolters Kluwer; 2013.
24. Rybski R. *Konstytucyjny status osób ubezwłasnowolnionych*. Warszawa; 2015 (Lex/el do art. 545).
25. Postanowienie SN w postanowieniach z dnia 10 lutego 1978 r., I CZ 134/77, LEX nr 5075.
26. Postanowienie SN z dnia 4 lutego 1974 r., II CR 829/73, LEX nr 7396.
27. Postanowienie SN z dnia 30 kwietnia 1965 r., II CZ 23/65, OSNC 1966//2/24.
28. Kleniewska I. *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*. Pr. w Dział. 2006; 1: 118–134.
29. Postanowienie SN z dnia 4 października 1966 r., II CR 317/66, OSNC 1967/6/104.
30. Postanowienie SN z dnia 20 listopada 1969 r., I CR 374/69, Lex nr 6620.
31. Postanowienie SN z 5 listopada 1970 r., II CZ 431/70, LEX nr 6815.
32. Postanowienie SN z dnia 27 marca 1986 r., I CZ 137/85, Lex nr 3240.
33. Postanowienia SN z 5 listopada 1970 r., II CZ 131/70, LEX nr 1672669.
34. Postanowienie SN z 21 października 1966 r., I CZ 117/66, OSNC 1967/7 – 8/132.
35. Górski A, Górski JP. *Zmiany w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie*. PS 2007; 11–12: 18.
36. Postanowienie SN z 18 listopada 1969 r., II CR 487/69, LEX nr 6618.
37. Postanowienia SN z dnia 4 września 1974 r., II CZ 167/74, LEX nr 4923.
38. Ludwiczak L. *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*. Warszawa: Lexis Nexis; 2012.
39. Piasecki K. *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. Warszawa: C.H. Beck; 2016.
40. Postanowienie SN z dnia 9 października 2014 r., IV CSK 296/14, LEX nr 1521321.
41. Misztal-Konecka J. *O udziale w postępowaniu cywilnym osób, które doznają przeszkód faktycznych w osobistym dokonywaniu czynności procesowych*. PS 2017; 11–12: 123–139.

Adres: Piotr Gałęcki
Uniwersytet Medyczny w Łodzi
Klinika Psychiatrii Dorosłych
91-229 Łódź, ul. Aleksandrowska 159
e-mail: galeckipiotr@wp.pl

Otrzymano: 15.05.2018
Zrecenzowano: 13.06.2018
Otrzymano po poprawie: 5.07.2018
Przyjęto do druku: 6.07.2018